

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İlköğretimin İslah Çalışmaları Hakkında Bazı Tespitler¹

Mehmet Ali Türkmenoğlu²

Özet

Osmanlı Devleti Kuruluşundan Karlofça anlaşmasına kadar 400 sene tüm düşmanlarıyla tek başına başarıyla mücadele etmiştir. XVII. yüzyılda önce savaşlarda istenileni elde edememe sonrasında ise başarısızlık ile karşılaşılması eski güzel günlere dönme arzusunu doğurmuştur. Bu amaçla önce eski kanunları uygulamaya çalışan Osmanlı yöneticileri bu adımlarıyla gerilemeyi durduramayınca batıdan yeni yöntem ve teknikler alma yoluna gitmişlerdir. Bu yöntem ve teknikler önce ıslahat yapma zaruretiyi tesbit ettikleri askeri ve mali sahada olsa da sonra diğer alanlara da yayılmıştır ki bu alanların en önemlilerinden birisi de eğitim sahasıdır. Eğitim sahasında da ıslahat önce askeri eğitim sonrasında da sivil eğitim alanında görülmüştür. Yine sivil eğitimi ele aldığımızda önce mesleki kurslar şeklinde tanımlayabileceğimiz, yani seviyesinde diyebileceğimiz teknik okullar açılmış en son ilk öğretime sıra gelmiştir. Bu sona kalışın çok sebebi olmadır ki bunlar makalemiz içinde yeri geldikçe tezekkür edilmiştir. Burada özet mahyetinde ilk denilebilecek nokta ilköğretimin tabana daha fazla dokunması, ıslahata tepkinin en fazla olduğu geleneksel ulema kesiminin en geniş etkisini gösterebildiği sahanın bu olmasıdır. Bu durumda ilk etapta yukarıdan aşağıya yavaş yavaş inmeyi denemiş, yani önce yüksek öğrenimde yeni okullar açmış, sonrasında rüştiyeleri yani orta okulları kurmuş en sonunda eski sıbyan mektebi yanında yeniyi de açmıştır. Ancak ikisinin birlikte yürüyemeyeceği gerçeğinin görülerek tesbiti sistemin yenileşmesi için daha ciddi adımlar atılmasını getirmiştir. Makalede yeni tarz okulların açılma aşamaları ve eğitim faaliyetlerindeki uygulamaları hakkında ilgili kanunlar ve kararlara da dikkat çekilerek bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

1 Çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen öğrencim Şerif DEVECİ'ye teşekkür ederim.

2 Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, maliturkmenoglu@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8826-6572.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu sağlıklı işleyen kurumlarıyla yüzyıllar boyunca üç kıtada hüküm sürmüş, bu üstünlük ve yükseliş XVII. yüzyılda duraklamış, ilerleyen zamanlarda ise Osmanlı Devleti rakipleri karşısında gerilemeye başlamıştır. Devlet kurumlarının bozuluşu, rakipler karşısında alınan yenilgiler, devlet adamlarını tedbir almaya zorlamıştır. İslahata girişen Osmanlı devlet adamları bozulmayı Kanun-u Kadim'den uzaklaşmaya bağlamışlar ve dolayısıyla tekrar yükselmenin ve toparlanmanın yegâne yolunun Kanun-u Kadim'e dönmek olduğunu padişahlara sundukları layihalarda belirtmişlerdir.

Lale Devrine kadar Batılı tarzda islahat yapmayan Osmanlı idarecileri 1718 Pasarofça antlaşmasında yaşadığı ikinci büyük toprak kaybindan sonra sorunun sadece kendisinin eski günlerinden uzaklaşmasında olmadığını, düşmanlarının da ilerlemiş olduklarını fark etmiş ve Batılı tarzda yeniliklere yönelmiştir. Batı tarzındaki yenilikler geri kalmanın savaş meydanlarındaki mağlubiyetle ortaya çıkmış olmasının etkisiyle lale devrinin barış ortamında yapılan matbaa gibi bir-iki yeniliği hariç tutarsak askeri ve malî alanlarda yapılmış, eğitim alanında yapılacak yenikleri görmek için ise XVIII yüzyılın sonunu beklemek gerekmiştir. Aynı şekilde sıkıntının askeri alanda tespitinin etkisiyle I. Abdülhamit döneminde eğitim alanına yapılan yenilikler askeri eğitimi düzenlemeye yönelik olmuştur. Sivil eğitim yapan sıbyan mektepleri ve medreselerde ise bu dönemde herhangi bir islahata girilmemiştir.

Osmanlıların Batı ile savaş halinde olması ve bu savaşlarda gittikçe artan sayıda ve şiddette mağlup olması, Osmanlı devlet adamlarını orduyu batılı tarzda eğitmeye yöneltmiştir. Bu amaçla askeri okullar açılmış Batı'dan askeri uzmanlar getirilmiştir. Bu anlamda modern Türk eğitim tarihinde açılan ilk okul 1775 tarihinde açılan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'dur. Bunu 1795 yılında açılan diğer bir modern eğitim kurumu olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun takip etmiştir.³ Batı örnek alınarak eğitim yapan sivil okulların açılması için ise ilk girişimler II. Mahmut döneminde başlamış, Tanzimat döneminde kayda değer ilerleme kaydedilmiştir.

2. GELENEKSEL İLKÖĞRETİM KURUMLARI SIBYAN MEKTEPLERİ ÜZERİNE:

Sıbyan Mektebi Osmanlı Devletinde eğitim ve öğretimin ilk kademesini oluşturan okuldur. Bu kurumlar, devletin kudretli zamanlarında eğitim ve öğretim alanında ihtiyaçları karşılayabiliyorlarken zamanla değişime

3 Fatih Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 25/2 (2012) s.509.

ayak uyduramayıp kendilerini ıslah edemediklerinden fonksiyonlarını yitirmişlerdir.⁴ Bu okulların genellikle vakfiyelerde adı Darüttalim, Mektep, Mektephane, Muallimhane, Daürlilm olarak yer alır.⁵ Vakıf fonlarıyla idare edilen bu okullar, belli bir örgüt ve müşterek bir eğitim-öğretim sistemine sahip değildi. Sıbyan mektepleri teftiş ve gözetim açısından kadıların yetkisine verilmişse de kadılar ancak okul muallimleri hakkında şikayet olması durumunda okul işlerine karışabiliyorlardı. Sıbyan mektepleri, her mahallede ve köyde caminin bitişiğinde, bir külliye içerisinde veya müstakil bir şekilde yer alırdı.

Okula başlama yaşı genellikle 4-5 yaş arasıydı. Sıbyan mekteplerinde verilen eğitimin amacı talebelere okuma yazma, İslam dininin akidelerini ve Kur'an'ı Kerim'i öğretmektir. Bundan dolayı mekteplerde elifba, Kur'an'ı Kerim talimi, bazı sürelerin ezberletilmesi, temel ilmiyal bilgileri, tecvit, yazı yazma ve dört temel aritmetik işlem öğrencilere öğretilmeye çalışılırdı.⁶ Ders programına ve eğitimin amacına baktığımızda sıbyan mekteplerinde dini eğitimin ağır bastığını görüyoruz.

Sıbyan mektepleri öğrenme etkinlikleri sırasında kullanılacak olan temel teçhizatlardan yoksundu. Kitap haricinde, yazı tahtası, harita, küre, sıra gibi araçların hiçbiri bulunmaz, bugünkü gibi sınıf, ders saati, ve teneffüs ayarlaması yer almazdı.⁷ Sıbyan mekteplerinde sabahtan ikindiye kadar ders verilir, yalnız öğle paydosu yapılırdı.⁸ Haftanın 7yedi günü ders işlenmez Cuma günleri tatil yapılırdı. Bundan başka dini bayramlar ile Ramazan ayı boyunca da okullar tatil edilirdi.⁹

Öğretmenler medrese eğitimi görmüş veya okuma-yazma bilen imam, müezzin, kayyum gibi kişiler arasından seçilirdi. Öğrencileri fazla olan mekteplerde büyük hocanın yetiştirdiği talebelerden seçilmiş kalfaları (Halife) vardı. Bu kalfalar hocaya yardım eder; çocuklarla meşgul olurlardı. Karma veya kız mekteplerinde ise belirli yaşa ulaşmış tecrübeli kadın hafızlar ders verirdi.¹⁰ Kızlara eğitim veren bu yaşlı kadınlar kimi zaman evlerini de okullara çevirir çocuklara dersi orada verirdi. Mahalle imamının yardımcısı olan kalfa okul içindeki parlayan öğrencilerden olduğu gibi okul dışından da

4 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991) s.57.

5 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 M.S. 2019* (Ankara: Pegem Akademi, 2019) s.88.

6 A. Zeki Memioğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21 (2003) s.243.

7 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.58.

8 Zülfü Demirtaş, "'Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2007) s.174.

9 Çelik "Hatıralarla Sıbyan Mektepleri", s.133.

10 Memioğlu "İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz", s.242.

seçilebilirdi. Kalfa öğrencilere dersi tekrar ettirir başlarında durur, hocanın okuldaki eli ayağı olurdu.

Okulda disiplin ise sert ceza yöntemleriyle sağlanırdı. Dayak okulda düzeni kurmada bir araç olarak görülmüş olup öğretmen de talebeleri tokatla, değnekle, falaka ile döverdi. Falaka, 1847 tarihli talimat ile dinimizde yeri olmadığı gerekçesiyle kaldırılıp “kötek yerine tekdir” tercih edilmişse de ilerleyen zamanlarda oluşturulan modern eğitim kurumlarında bile fiziksel şiddet bir cezalandırma yöntemi olarak uygulanmaya devam etmiştir.¹¹ Sıbyan mekteplerinde günümüzde olduğu gibi öğrenciler sıraların üzerinde oturup ders dinlemezdi. Sınıfta serili kilimin üzerinde oturulur ya da talebeler kendi evlerinden temin ettikleri minderlerin üzerinde diz çökerek rahlenin üzerine yerleştirilmiş Kur’an-ı Kerim’i okurlardı.¹²

3. İLKÖĞRETİMDE İLK İSLAHAT GİRİŞİMLERİ

Bahsedildiği gibi ıslahat çalışmaları öncelikle askeri alanda başladığı gibi eğitim alanına yayılması da askeri alandan başlayarak olmuş, ıslahatların hayatın diğer alanlarına yayılması için ise XIX. yüzyılı beklemek gerekmişti. XVII. yüzyılda eski güzel günlere dönmek için eski kanunları uygulamayı deneyen Osmanlı Devleti bir yüzyıl sonra eski güzel günlere dönmek için Avrupa’dan askeri ve teknik alanda yeni yöntemler almayı denemiş, nihayet XIX. yüzyıla geldiğinde eski günlere dönmenin mümkün olmadığını fark ederek bir Avrupa devleti olma hedefini tanımlanıştı. Bu tanımlamadan sonra ıslahatların idarenin ve hayatın her alanına yayıldığı görülmektedir. Yani askeri, mali, idari, hukuki, teknik ve kültürel alanlar ile birlikte eğitim alanı da ıslahatın kapsamına dahil edilmiştir.

Bu çerçevede ilk defa II. Mahmut 1824 tarihli fermanla ilköğretim üzerinde durmuş bu kademedeki görülen eksikleri belirtmiş ve alınacak tedbirleri açıklamıştır. II. Mahmut fermanında çocukların İslam dini akideleri hakkında herhangi bir tahsil görmeden işe kazanmaları için ustaların yanına çıracak verilmesi tarzındaki ebeveyn tutumlarını yasaklamıştır. II. Mahmut çocukların ebeveynleri yüzünden cahil kaldığını, büyüdüklerinde ise artık eğitim ve öğretime heveslerinin kalmadığını, bu durumun halkı cahil bıraktığını belirtmiştir. O günden sonra artık ergenlik çağına gelmeden herkesin hayatını idame ettirecek dini bilgileri almasını buyurmuş, çocuk ergenlik çağına gelince de velisinin ancak kadıdan alacağı mühürlü izin

11 Fatih Demirel, “Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar”, *History Studies* 5/1 (2013) s.108.

12 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000 M.S 2019*, s.90.

kağıdıyla çocuğunu çırak olarak verebileceğini, kurallara uymayanlara müeyyidelerin uygulanacağı ilan etmiştir.¹³

1824 tarihli fermanla bizzat Osmanlı padişahının eğitimin ıslahı konusuna eğilmesi ve bu konuda irade buyurması Türk eğitim tarihi açısından son derece önemlidir. II. Mahmut bu fermanla imparatorluğun tümünde olmasa da başkentte ilköğretimi zorunlu hale getirmiştir. İlköğretimin ıslahı konusunda çok önemli bir ferman olsa da fermanın uygulanmasıyla geleneksel eğitim ve öğretim devam ettirilmiş eğitime herhangi bir yeni metot getirilmemiştir. Ferman bu yönüyle yeniliği değil eğitimin geleneksel yöntemlerle de olsa zorunlu oluşunu tanımlamaktadır. Burada yeni olan şey ise eğitimin zorunluluğunun ifade edilmesidir.¹⁴

Osmanlı eğitiminde dini eğitimin fen eğitiminden ayrı mütalaa edilmesi yönünde atılan ilk belirgin adım Meclis-i Umur-ı Nafia'nın 5 Şubat 1839'da hazırlanmış olduğu rapordur. Bu rapor iki bölümden oluşmuştur. İlk bölümde her türlü refahın kaynağının eğitim olduğu belirtilmiştir. Buna göre dini ilimler insanın sosyal hayatını düzene sokarken fen ilimleri ticaret, sanayi ve kalkınmadaki önemleri ile insanın maddi hayatına geliştirme işlevi görmektedir. Raporda ayrıca cehaletin siyasi tehlikelerine dikkat çekilmiş, ilimleri yaymanın bir devletin en önemli görevi olduğu vurgulanmıştır.¹⁵ Bunların temin edilmesi için ise eğitimde ıslahatın gerekliliği ve memleketin istikbalinin buna bağlı olduğu açıklanmıştır.¹⁶

Meclis-i Umur-ı Nafia'nın hazırladığı rapor batı tarzında bir eğitimi tavsiye etmesine rağmen, ilkokullar için elle tutulur, gözle görülür bir tedbir getirememiş, eğitimin geliştirilmesi için bazı teklifler dışında fazla bir etki meydana getirmemiştir. Esasen bu dönemde eğitim konusunda atılan adımların önemi büyük adımlar olmalarının ötesinde ilk adımlar olmalarıdır. Mesela bahse konu raporda muallimlerin ders konusunda yetenekli, bu işi yapabilecek kişilerden seçilmelerinin önemi ve eğitim faaliyetleri süresine denetimlerinin yapılması, talebelerin devamsızlık yapmalarını önlemek ve almaları gereken gerekli malumatları almadan sınıf geçmelerinin önüne geçilmesi suretiyle eğitimin kalitesinin artırılması ve hedeflerinin belirlenmesi, çocukların bilgi seviyesine göre seviye sınıflarına ayrılması, maddi durumu yetersiz ve kimsesiz talebeler için yatılı okulların açılması, mahallelerdeki

13 Selçuk Akşin SOMEL, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010) s.47.

14 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.58.

15 Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, s.51-52.

16 Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s.24.

küçük okulların hece ve Kur'an öğretimine tahsis edilmesi gibi tedbir ve tavsiyeler yer almaktadır. Anlaşıldığı üzere mahalle mekteplerinde dini eğitim ön plandadır.¹⁷

1845 yılında eğitim işlerini görüşecek bir "Geçici Eğitim Kurulu" (Meclis-i Maarif-i Muvakkat) oluşturulmuş, bu kurul, eğitim sistemini ilk, orta ve üniversite şeklinde basamaklandırmıştır. Kurul, ayrıca kalıcı bir "Eğitim Kurulu" (Meclis-i Maarif-i Daimi) kurulmasına da karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda 1846 yılında kalıcı bir "Genel Eğitim Kurulu" (Meclis-i Maarif-i Umumiye) kurulmuştur. Kurul, ilköğretimin sıbyan derecesinde zorunluluğu, dayanın eğitim kurumlarından kaldırılması, ilkokulu bitirme sınavlarının konulması ve başarıların ortaokula (rüşdiye) alınması gibi önemli kararlar alan, devlet kurumları içinde doğrudan doğruya ve sürekli olarak eğitim işlerini düzenlemekle ilk kurul durumunda olmuştur. Bu doğrultuda görev yapacak olan "Okullar Genel Müdürlüğü" (Mekâtib-i Umumiye Nezareti) ise 8 Kasım 1846 tarihinde kurulmuştur.¹⁸

1847 yılının Nisan ayında yayınlanan "Etfalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat" oldukça önemli yenilikler içermektedir. Falaka dinen caiz olmadığından kaldırılmıştır. Öğretmenin suç işleyip ceza alan talebeyle somurtması, yüz asması istenmiştir. 7 yaşına basan tüm çocuklara okula devam zorunluluğu getirilmiştir. Okula devamın sağlanıp sağlanmadığını mahalle imamı takip edecektir. Öğrenim müddeti 7 senedir. 7 sene okula devam ettiği halde başarılı olamayan talebelerin durumu velilerin inisiyatifine bırakılmış veliler isterse okula devam ettirebileceklerdi. Öğretmenler ücretlendirilecektir. Mektepleri teftiş etmek üzere müfettişler görevlendirilecektir. Bu yönetmelikle yöntemli, planlı öğretime doğru ilk adımlar atılmıştır. Okumanın yanında yazma eğitimine önem verilmiş ancak iyi niyetlerle hazırlanmış talimatname parasızlık ve hocasızlık yüzünden uygulanamamış ve okullar yine eski usulde öğretime devam etmişlerdir.¹⁹

1856 yılında yayınlanan İslahat Fermanı, eğitim işlerinin daha derli toplu ve ciddi biçimde yürütülmesini kapsamakta ve "Bakanlar Kurulu" (Meclis-i Vükela) içinde bir de "Eğitim Bakanı" (Maarif Nazırı) bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu karar doğrultusunda 17 Mart 1857 tarihinde "Eğitim Bakanlığı" (Maarif-i Umumiye Nezareti) kurulmuş ve bakanlık düzeyinde ilk eğitim örgütü olmuştur. İlk Milli Eğitim Bakanı Abdurrahman Sami Paşa

17 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.60.

18 Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi",s.177.

19 Şadiye YILMAZ, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009) s.34.

(1857-1861) ve ilk müsteşar da bilim adamı Hayrullah Efendi'dir. Bakanlık kuruluşundan dört yıl sonra, 3 Mart 1861 tarihinde Bakanlığın görevleri ile ilgili bir yönerge (talimat) hazırlanmıştır.²⁰

1856 Islahat Fermanı ile İmparatorlukta yaşayan gayrimüslimlere kendi okullarını kurma hakkı tanınmıştır. 1866 senesinde Girit'te ayaklanma çıkması üzerine Osmanlı hükümetinin Islahat Fermanıyla gayrimüslimlere eğitim-öğretim alanında tanıdığı imtiyazların gereklerini yerine getirmediğini ileri süren Avrupa Devletleri, reform meselesini gündeme getirdiler ve uygulanması ısrarıyla değişik reform projeleri sundular. Osmanlı hükümeti, bu projeler arasından Fransız tezini uygun görerek tercih etti (1867). Bundan sonra, eğitim sistemi ve eğitim kurumlarında yapılacak düzenlemelerde Fransız etkisi ağırlık kazanmaya başladı.²¹ 1 Eylül 1869 tarihinde kabul edilen "Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi" 198 maddeden oluşmaktaydı ve 5 bölüm halinde hazırlanan bu nizamnamede Fransız etkisi belirgindi. Bu nizamnamede mahalle mekteplerinden kurulacak öğretmenler okullarına kadar eğitimin her kademesinde yapılacak düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Nizamnamede okutulacak dersler, kayıt kabul işleri, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacakları, okul yöneticilerinin, hademelerin ve öğretmenlerin maaşları gibi konuları ele alınmıştır. Buna ilaveten yapılacak sınavlar ile sınavların nasıl yapılacağı, öğrencilerin devam-devamsızlık durumları ile bu konuda alınacak tedbirler ve uygulanacak müeyyideler, kurulacak okulların finansman durumları vs gibi konular düzenlenmiştir.

İlköğretim meselesi nizamnamenin 3-35 maddeleri arasında alınmıştır ve ilköğretimle ilgili şu genel hükümler yer almaktadır:

1) Her mahalle ve köyde veya icabına göre bir-iki mahalle veya bir-iki köyde en az birer sıbyan mektebi bulunacaktır.

2) Sıbyan mekteplerinin tahsil müddeti dört yıldır.

3) Devam mecburiyeti erkekler için 6-10; kızlar için 7-11 yaşları arasındadır.

4) Bir mahalle veya bir köyde iki sıbyan okulu varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tahsis edilecektir.²²

20 Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", s.177.

21 Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2002) s.396.

22 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.63.

Nizamnameyle alınan kararlar bu dönemde tamamen uygulanamamıştır. Ancak II. Abdülhamit döneminde uygulamada gelişme görülmüştür. Taşraya maarif müdürlerinin atanmasıyla maarif meclisleri oluşturulmuş, ülkenin her yerine yeni usulde eğitim yapan okullar açılmıştır.

4. İPTİADİ MEKTEPLERİ:

Tanzimat dönemi devlet adamlarının ilköğretimi modernleştirme çabalarında karşılına ulemanın direnci çıkmıştır. Zira ulema ilköğretimi kendi etki sahası olarak görüyor ve burada yapılacak olan herhangi bir ıslahata karşı çıkıyordu. Tanzimatçılar ise kendi anlayışlarını ilköğretim üzerinde hakim kılmak istiyordu. İki grup arasındaki çekişme ilk olarak ulema lehine sonuçlandığından Tanzimat dönemi devlet adamları kendi anlayışlarını rüştıyeler açarak burada hakim kılmak zorunda kalmışlardır.²³ Fakat sıbyan okullarından çıkan talebelerin rüştıyelere kaynak oluşturamaması Tanzimatçılarda ilköğretimin öneminin kavranmasını sağlamıştır. Her ne kadar 1862-1863 yıllarında sıbyan okullarında ıslahat işine girişmiş iseler de pek bir başarı elde edememişlerdir. Bu durum karşısında Tanzimatçılar, medresenin tepkisini çekmemek için sıbyan okullarının yanında yeni usulde eğitim-öğretim yapacak bir ilköğretim kademesi olan ibtidai okulları açmaya karar vermişlerdir.

Usul-i Cedide eğitim tarihimizde eğitim-öğretimde kullanılan geleneksel metotların bir kenara bırakılarak yeni eğitim-öğretim yöntem, araç ve gereçleri kullanma şeklinde yapılan değişmeyi ifade eder. İlk ibtidai okul, Nuruosmaniye Camii içinde Selim Sabit Efendi tarafından hazırlanan yeni tedris usulünün uygulanması amacıyla açılan pilot ibtidai okuldur. Bu ibtidai mektebinden olumlu sonuçlar alınması üzerine, yenilerinin açılmasına hatta geleneksel tarzda eğitim yapan sıbyan okullarının kademeli bir şekilde bu yeni usule göre eğitim veren kurumlara dönüştürülmesine karar verilmiştir. Ancak bu konuda istenilen yaygınlaşma hızına ulaşılamamış, bu tip ibtidai okulların sayısı 1876'ya kadar ancak üçe çıkabilmiştir. Bunlar Nuruosmaniye, Simkeşhâne ve Saraçhane ibtidai okullarıdır.²⁴ İlköğretimde başlayan yenileşmeyle beraber Şemsi Efendi, Selanikli Abdi gibi "Selanikli Eğitimciler" diye adlandırılan bu zümre usul-i cedide okullarında uyguladıkları yeni yöntem ve tekniklerle, okullarda kullandıkları araç gereçlerle Batı tarzındaki eğitimin öncülüğünü yapmışlardır. Devletin ibtidai okullardan yana tavır alması neticesinde ilköğretimin ilk kademesinde ortaya çıkan ikilik (sıbyan ve

23 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.59-60.

24 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.70.

ibtidâi mektepleri), ağırlığın ibtidai mekteplere verilmesi suretiyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

1880’li yıllara kadar sıbyan mektebi ismi ibtidailerini de kapsayacak şekilde genel anlamda kullanılmıştır. O tarihten sonra, sıbyan mektebi geleneksel Kur’an okulları için, ibtidai mektebi ise Maarif Nezareti tarafından kurulup, sayıları hızla artan okullar için kullanılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak 1881 yılında Maârif Nezâreti’ndeki “Mekâtib-i Sıbyâniye İdaresi” de “Mekâtib-i İbtidâiye İdaresi” olarak değiştirilmiştir.²⁵ Tanzimat döneminde İmparatorluğu yıkılmaktan kurtaracak görüş olarak öne çıkarılan Osmanlılık eğitim sahasında da bu kurumlar aracılığıyla uygulanmaya çalışılmıştır.²⁶

II. Abdülhamit döneminde devleti kurtarmak için İslamcılık ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan II. Abdülhamit merkezîyetçiliğe önem veren bir padişahı. Bu, imparatorluğun en ücra köşelerine kadar eğitimi yayma şeklinde de tezahür etmiştir. Dönemin eğitim anlayışı dine, devlete ve padişaha sadık bireyler yetiştirmek şeklinde formüle edilebilir. Bu dönemde II. Abdülhamit Müslüman-Türk toplumunun eğitim-öğretimde imparatorluk içindeki gayrimüslimlerden geride kaldığını görmüştür. Ayrıca bu dönemde donanım olarak Osmanlı mekteplerinden ileride olan yabancı okullar yerli Müslüman halkın çocuklarını da kendine çekiyordu. Yönetimde İslamcılık ve yeri geldiğinde Osmanlılık politikası güden Abdülhamit, hem yerli Müslüman halkı yabancıların etkisinden korumak hem de gayrimüslim halkın çocuklarını Müslüman Osmanlı halkıyla kaynaştırmak için çalışmalar yaptırmış, Müslümanların çoğunluk oluşturduğu yerlerde ilköğretime özel önem vermiştir.

Her ne kadar devlet politikası olarak ibtidai mektepler teşvik edilmiş ise de halk arasında bu okullara fazla teveccüh gösterilmediği anlaşılmaktadır. Gerçekten II. Abdülhamid döneminde devletin merkez ve taşra bölgesinde açılan Usul-i Cedide (İptidailer) sayıca çoğalmıştır. Ancak mesela o dönemde yazılan anılar incelendiğinde, Osmanlı’da Müslüman halk arasında usul-û atıka tarzı eğitim öğretim yapan sıbyan mekteplerinin eğitimdeki rollerinin hiç de azalmadığı tespit edilecektir. Özellikle muhafazakar aileler arasında mahalle mekteplerinin ibtidailere tercih edildiği görülmüştür.²⁷

II. Meşrutiyet’in ilanı ile II. Abdülhamit’in dönemi sona ermiştir. Bu dönemde 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkati yayınlamış eğitimin ilk kademesini oluşturan ibtidai mekteplerle rüştiyeler

25 Demirel “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, s.521.

26 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Türkmenoğlu, (2019), “Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlılık”, *Tarih ve Gelecek*, 5. Cilt, Sayı 2, ss. 408-427.

27 Somel, Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), s.311.

birleştirilmiştir. Böylece ilköğretim 6 yıla çıkmıştır. İlköğretim “devre-i ûla”, “devre-i Mutavassıta” ve “devre-i âliye” şeklinde ikişer yıldan oluşan 3 devreye ayrılmıştır. Önemli bir yenilik olarak da ilköğretim devlet okullarında meccani (parasız) ve zorunlu hale getirilmiştir.²⁸ Her ne kadar daha önce ilköğretim zorunlu hale getirilmişse de daha önceki dönemlerde var olan ilköğretimi parasız yapma düşüncesi II. Meşrutiyet döneminde somutlaşmıştır.

4.1. İptidai Mekteplerde Müfredat:

Sıbyan mekteplerinde tüm mektepleri kapsayacak ortak ve standart bir müfredat yoktu. Standart bir müfredatın yokluğu eğitim-öğretimde yöreden yöreye, bölgeden bölgeye ufak tefek değişikliklere sebep olmuştur.²⁹ Ders programlarının vakfiyelerce belirlenmiş olması ve vakıfların özerk olması sebebiyle sıbyan mekteplerinde yenilik yapmayı güçleştirmiş ortak ve standart bir müfredat programının oluşmasını engellemiş bu durum sıbyan mekteplerini yenilikleri takip edemeyen çağın gerisinde kalan işlevsiz kurumlar haline getirmiştir.

Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan dersler: Elifba, Kur’an, İlm-i Hal, Tecvid, Türkçe Ahlak Risaleleri, Türkçe ve Hat’tı. Bu dersler Türkçe okutuluyordu.³⁰ 1847 yılının Nisan ayında yayınlanan “Etfalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat”ın yayınlandığı dönemde elifba, amme cüzü, ahlak, yazı, ilmihal ve istekli öğrencilerin hafızlığa çalıştırıldıkları Hıfz-ı Kur’an dersi vardı. Tanzimat döneminden önce sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmiyordu. Talimatla beraber öğretim programında önemli bir anlayış değişikliği olmuştur. Çocukların doğuştan çizgi çizmeye, yazı yazmaya yatkın oldukları, yazmanın okumayı öğrenmeyi kolaylaştırdığı o yıllarda belirtilmiştir. Bu sebepten hocaların yazı yazmaya önem vermesi istenmiştir. Talimatnamenin bu maddesi ile günümüz eğitim anlayışına yakın fikirler belirttiği söylenebilir.³¹

1864’te kurulan “Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu” 1868’de sıbyan okulları için on maddelik bir nizâmname tertip etmiştir. Nizâmnamenin getirdiği yenilikler, sıbyan okulu dersleri arasına imlâ, malûmat-ı nâfia, coğrafya ve aritmetik derslerinin konulmasından ibarettir.

28 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000 M.S 2019*, s.268.

29 Kayhan, E., Aslan Bağcı, Ö., Erişen, Y. (2019)“Sıbyan Mektepleri İle Okul Öncesi Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi” *Elementary Education Online*, 18, 993.

30 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.57.

31 Yılmaz, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*, s.51-52.

Fakat bu nizâmname de uygulanamamıştır.³² 1 Eylül 1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde okutulacak dersler; Usûl-i cedide tarzıyla elifba, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, Ahlâka ilişkin resail, İlm-i hal, Yazı talimi, Fenn-i hesap, Tarih-i Osmanî, Malûmat-ı Nâfia ve Coğrafya olarak belirtilmiştir. Ayrıca derslerde değişiklik ancak nezaretin izniyle gerçekleştirilecektir.³³

1891 tarihinde ibtidailerin öğrenim müddetleri ile ders programları teferruatlı bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni programa göre köy ile şehir ve kasaba ibtidailerinin ders programları ayrılmış, köy okullarının süresi 3 yıl olarak belirlenmiş; Köye ve kasaba ibtidailerin öğrenim süresi ise 4 yıl olarak belirlenmiştir.³⁴ Oluşturulan bu programlara ilk kez Coğrafya, Tarih, hesap, Sarf-ı Osmani, Kıraat ve Hüsn-i Hat gibi dersler dahil edilmiş, Tarih ve Coğrafya derslerinde hangi konuların anlatılacağı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bu tarafıyla programları ilk teferruatlı programlar şeklinde nitelendirmek mümkündür. II. Abdülhamid'in isteği ile çalışan komisyon okul programlarını düzenlemiş, Osmanlı Tarihi ve Coğrafyası dersleri dönemin izlene politikaları açısından "tehlikeli dersler" olarak görüldüğünden ilk aşamada bu derslerin dersleri saatleri azaltılmış bir sonraki aşamada yani 21 Ağustos 1904 tarihinde ise bu dersler müfredat programdan tamamen çıkarılmıştır. Bu derslerin yerine II. Abdülhamit döneminde izlenen İslamcılık politikasına uygun dersler olarak Ahlak ve din derslerinin ders saatleri artırılmıştır.³⁵ Bu dersler yeni eklenen Yurttaşlık Bilgisi dersleriyle beraber II. Meşrutiyetin ilanıyla tekrar programa dahil edilmiştir.

4.2. Yöntem ve Teknikler:

Osmanlı sıbyan mekteplerinde ders verme, toplu bir şekilde sınıfa değil talebelerin sırayla cüzlerini alarak hocayla bire bir iletişime geçerek ders aldıkları bireysel bir yöntemdir. Osmanlı ilköğretiminin modernleşmesinde önemli bir isim olan Selim Sabit Efendi hazırladığı Rehnüma-yı Muallim (Öğretmenler rehber) eseriyle eğitim ve öğretimde yeni metotlar ve yöntemler getirmiştir.

Selim Sabit Efendi öğretim yöntemlerini üçe ayırır: Usul-i İnfiradiye (bireysel yöntem) öğretmenin öğrencileri teker teker önüne çağırıp onlara ayrı ayrı ders vermesidir. Usul-i İctimaiye (toplu yöntem), öğretmenin öğrencilerine sınıf sınıf topluca ders vermesidir. Usul-i Mütekebile de

32 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.62.

33 Türk, İ. C., Çağır, M. (2017). "1869 Maarif-i Umumiye ve Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 65.

34 Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, s.54.

35 Budak, L., Budak, Ç. (2014). "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870-1936)" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181(181), ss.55-59.

(karşılıklı yöntem), öğrencilere, aralarından seçilen müzakereciler ders yaptırırılar.³⁶ Anlaşıldığı gibi Osmanlı Devletinde Klasik dönemde sadece Usul-i İnfiradiye yöntemi kullanılıyorken Selim Sabit Efendi, Usul-i İçtimaiye ile Usul-i Müteakabile yöntemlerini de eklemiştir. Selim Sabit Efendi aktardığı bu yöntemlerin artılarının ve eksilerinin olduğunu da eklemiş ve eserinde onları da tahlil etmiştir.

Selim Sabit Efendi okullarda okutulacak Elifba-yi Osmani ile yeni okuma yöntemini şöyle açıklanıyordu: Elifbada önce harflerin adları öğretilecek yani elif, be, te, cim ...gibi, ünsüz harflerin adları öğretildikten sonra bunların 'hareke' denen seslendirilmelerine geçilecek; bunu hecelerin doğrudan söylenmesi izleyecekti. (u, ö, a, ca, ci, da, du ... gibi) Bu şekilde eski deyimle önceki "teheci" yöntemi bırakılıyor, yerine "savti" (seslendirme) yöntemi benimseniyordu. Maarif Nezareti, bu yeni yöntemi kısa zamanda okullara yerleştirebilmek için gezici öğretmenler görevlendirilmesini vilayet maarif müdürlüklerinden istedi.³⁷ Yine bu dönemde kelimelerin okunuşuna geçilirken öğrencilerin günlük hayattan bildiği, tanıdığı şeylerden seçilmesi, Sokrat Yöntemi kullanılarak öğretmenin sorduğu sorularla çocuklara doğru cevabın buldurulması önemli gelişmelerdendir.³⁸

4.3. Araç-Gereçler

Eğitim ve öğretimin etkili olabilmesi, verilen derslerin anlaşılır ve akılda kalıcı olabilmesi sınıf ortamında kullanılan araç-gereçlere bağlıdır. Osmanlı eğitim-öğretiminin ilk kademesi olan Sıbyan okulları eğitim ve öğretim araçları bakımından da yetersiz idiler. Kitap haricinde, yazı tahtası, harita, küre, sıra gibi vasıtaların hiç biri yoktu.³⁹ Sıralar, yazı tahtaları, araç gereçlerin getirilmesi mektep, defter, kalem, tebeşirin kullanılması Tanzimat ile başlayan yeni öğretim sisteminin kullanıma taşıdığı araçlardı. Kısaca Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti eğitim-öğretimde yeni bir aşamaya geçmiş oluyordu.⁴⁰

1847 yılının Nisan ayında yayınlanan "Etfalin Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lazım geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat" ta öğrencilerin yazı yazmak için yanlarında kağıt, divit ve mürekkep hokkası getirmeleri istenmiştir. Bu devirde kara

36 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000 M.S 2019*, s.204.

37 Necdet Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, (2003) s.91.

38 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000 M.S 2019*, s.204,205,206.

39 Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, s.58.

40 Sakaoglu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s.74-75.

tahta ve sıra sınıflarda yer almamaktaydı. Bunun yerine Arabistan civarında kullanılan siyah taş tahtaların okullara gönderileceği belirtilmiştir. Ancak saygısızlık olmaması için Kur'an ayetlerinin tahtaya yazılmaması istenmiştir. Ancak bir eğitim sisteminin tam manasıyla hayata geçirilmesi mümkün olmamış yani tüm maddeler istenildiği gibi uygulanamamıştır. Mesela öğrencilere belirtildiği gibi taş levha, divit ve hokka dağıtılamamıştır.⁴¹

Diğer taraftan "Kur'an harfleri yazılıp siliniyor, taş tahtalar yerlere konuyor, bunlar günah" denilmesinden çekinildiği için yapılan yenilik "Arabistan usulü", "Mekke'de ve Medine'de olduğu gibi" ifadeleri ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.⁴² Kara tahta 1849'lardan itibaren Rüştüyelere, 1870'lerden itibaren de sıbyan mekteplerine girmeye başlamıştır. Medreseliler buna da tepki göstermişlerdir. Kara tahtaya bazen siyah tahta, büyük tahta ya da sadece tahta denir. Çok sonraları yeşile boyanmış ve halen her düzeydeki okullarda kullanılmaktadır.⁴³ Usul-u cedide ile beraber ilkokullara sıra ve öğretmen kürsüsü de girmiştir. Eğitim alanındaki islahatın ilk ve en önemli örneklerinin görüldüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki topraklarından Selanik şehrinde Şemsi Efendi⁴⁴ açtığı özel okuluna öğretmen kürsüsüyle çam ağaçlarından yapılmış çok güzel koktuğu söylenen öğrenci sıralarını da koymuş, bu sıralar aralarında öğretmenin rahatça gezebileceği kadar boşluk bırakılmıştır.⁴⁵

Harita, ilk kez askeri okullarda ve Harita ve Coğrafya derslerinde kullanılmıştır. 1840'ların sonunda Rüştüyelere, 1870'lerden itibaren de sıbyan mekteplerine girmeye başlamıştır.⁴⁶ Fakat okullara getirilen bu yenilikler hemen kabullenilmemiş toplama işareti olan (+) Hıristiyanlıktaki Haç'a benzetilmiş, haritalar ise resim sayılmış bu yeni gelişmeler eski usul taraftarlarının tepkilerini çekmiştir. Bu yeniliklerin öncülerinden ve nazırlık görevinde de bulunan Kemal Efendi tepkiler üzerine ülkeyi terk ederek Avrupa'ya gitmek zorunda kalmıştır.⁴⁷

4.4. Disiplin:

Sıbyan okullarında disiplini sağlanmanın temel yöntemlerinden biri dayak kabul edilirdi. 1847 tarihli talimat ile falaka şeriatı aykırı olduğu için kaldırılmıştır. Disiplin kuralları, hocanın kızgın bakması, öğrenciyi ayakta

41 Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, s.58.

42 Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s.75.

43 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000 M.S 2019*, s.217.

44 Mustafa Kemal'in okuduğu ilkokulun Şemsi Efendi ilkokulu olması onda inkılap fikrinin doğmasında etkili olmalıdır.

45 Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, s.59.

46 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000 M.S 2019*, s.217.

47 Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s.66,76.

bekletmesi, iş yaptırmaması veya yaban asmasından, yasemin dalından ince değneklerle hafif dövmesinden şeklinde ifade edilmiştir. Başarılı öğrenciler ise hocanın yanına oturmak, övülmek gibi ödüllerle teşvik edileceklerdi.⁴⁸ 1847 tarihli talimatın ardından öğrencilerin ödüllendirilmeleri ile ilgili çalışmalar 1870 yılında yenden ele alınmıştır. Bu çerçevede öğrencilere “evrak-ı takdiriye” yani “ödüllendirme kağıtları” verilmeye başlamıştır. 1 ay süre ile derslerine iyi çalışan ve iyi davranışlar gösteren öğrenciler “birinci derece” kabul edilir. Üç ay boyunca birinci derecede kalan öğrenciye “tahsinname” verilirdi. Altı ay boyunca birinci derecede kalan öğrenciye ise tahsinname verilmesinin yanında sınıftaki levhaya ismi yazılırdı.⁴⁹

1890’larda ibtidai öğrencilerinin, sınav sonuçlarına göre sınıflarında birinci ve ikinci olanları, davranış açısından da olumlu bulunurlarsa kitapla ödüllendirilirdi. Müzakere ve ders saatlerinde derslerine çalışmayan, öğretmenlerini dinlemeyip yaramazlık yapan öğrenciler önce ihtar, sonra tekdir ve ayakta durma cezalarına çarptırılırdı. Tekrarı halinde, ders bitiminden sonra, suçun derecesine göre yarım saat ile bir saat arasında, bir dersi kopya etmekle cezalandırılırdı. Öğretmenlerin ibtidâilerde verebileceği cezalar şunlardı:

- 1- Sınıfa toplu uyarı,
- 2- Öğrenciyi tek başına uyarma ve tevbih,
- 3- Teneffüs esnasında kısmen alıkoyma,
- 4- Bir teneffüs esnasında geçici uzaklaştırma,
- 5- Kesin uzaklaştırma.⁵⁰

4.5. Binalar:

Sıbyan mektepleri müstakil bir şekilde de kurulabilirlerdi ancak genellikle bir külliye içinde ya da cami ve mescidin yakınında veya bir bölümünde kurulu olurlardı. Bu yapı içinde muallim ile onun yardımcısı kalfanın odası vardır. Öğrencilerin ders gördüğü geniş bir derslik olurdu. Okulun olabildiğince geniş bir avlusu olmasına dikkat edilir. Bu avlunun köşesinde talebeler için helalar bulunurdu.⁵¹ Öğrencilerin içinde ders gördüğü sınıf olanaklar elverişliyse birkaç basamak ile çıkılabilen bir yerde yapılır. Bundan

48 Sakaoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s.75.

49 Yılmaz, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*, s.66.

50 Demirel, “Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar”, s.102.

51 Gökmen Ertan, “Aydın Vilayetinde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere dönüştürülmesi”, *OTAM* 0/20 (2006) s.151.

maksat ise öğrencileri yapının rutubetinden korumaktı.⁵² Fakat, vakıf yoluyla kurulmayan mahalle, köy halkının katkıları ile yapılan, İstanbul dışındaki sıbyan mektepleri genellikle camiye bitişik, uygun olmayan bir oda, ya da ahır v.s den çevrilmiş bir yerdir. Hatta İstanbul'da bile bunlara rastlanır. Sadece Evkaf Nezaretine bağlı (geleneksel) sıbyan mektepleri değil Maarif Nezaretine bağlı umumi sıbyan mekteplerinin çoğu yıllarca bu nitelikte binalar olarak kalmışlardır.⁵³

Tanzimat döneminde Askeri okullar okul binası yapımı ve araç-gereç teçhizat açısından öncelikli olmuş, sivil okullar için ise genellikle o dönem için kullanılmayan ve eğitim-öğretime pek uygun olmayan binalar tahsis edilmiştir. İdadileri bu genellenenin dışında tutabiliriz. İl idadileri için görkemli binalar yapılmıştır. Bunun sebebi ise o dönemde rağbet görmeyen idadilere öğrencilerin ilgisini çekebilmektir.⁵⁴ Tabi ki sivil okul binalarının kullanışsız olmasının altında yatan neden az sürede çok iş ve eser yaparak ilköğretimi imparatorluğun her tarafına yayabilmek olmalıdır.

5. SONUÇ

Batılılaşma öncesi Osmanlı sıbyan mektepleri genellikle vakıflara bağlı ya da köylerde imece usulü açılan amacı çocuklara dini bilgileri vermek olan okullardı. İmparatorluğun son dönemlerinde ilk önce askeri kurumlarda başlayan yenilikler sivil eğitim kurumlarına da sirayet etmiştir. Sivil alanda yüzyıllar boyunca Osmanlı Devletinin ilköğretim kademesini oluşturan sıbyan mekteplerinde yenilik yapmanın zorluğu devlet adamlarını yenilikleri sıbyan mektepleri dışında yeni bir kademe yapmaya zorlamış, bu amaçla rüştiye mektepleri açılmıştır.

Evkaf Nezareti ve Şeyhülislamlık bünyesinde başlayan eğitim-öğretim alanındaki kurumlaşma 1857'de Maarif Nezaretinin kurulmasıyla eğitim ve öğretimin müstakil, Şeyhülislamlıktan bağımsız kabinede bakanla temsil edilir hale getirilmiş olmasıyla eğitimde din iş ve adamlarından bağımsızlaşma yönünde önemli bir yol alınmıştır. Sivil alanda rüştiyeler ile başlayan yenilikler Tanzimatçıların ilköğretimin önemini kavramasıyla 1860'lardan itibaren sıbyan mekteplerinin yanında Batılı tarzda eğitim öğretim yapan ibtidailer açılmış, diğer taraftan sıbyan okulları da tepki çekmeden tedrici bir şekilde usul-i cedideye göre ıslah edilmeye çalışılmıştır.

52 Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, s.8.

53 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000 M.S 2019*, s.216.

54 Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s.88-97.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile o güne kadar dağınık, plansız görünüm arz eden Osmanlı eğitim öğretimi planlı bir şekilde düzenlenmiş eğitim kademeleri ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiş; eğitimle ilgili birçok yenilik getirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla daha önce sadece İstanbul'da zorunlu olan ilköğretimin imparatorluğun her yerinde zorunlu olduğu anayasa ile belirtilmiştir. II. Abdülhamit zamanında Osmanlı-Türk halkının çoğunlukta olduğu yerlerde ilköğretim okulları açılmasına önem verilmiş, Müslüman-Türk halkının imparatorlukta gayrimüslimler karşısında eğitim konusunda dezavantajlı duruma düşmeleri engellenmeye çalışılmıştır.

1880'lerden sonra taşrada Maarif Müdürlükleri kurulmuş, bu müdürlüklerin bünyesinde Maarif meclisleri açılmış, halk eğitime ortak edilmeye çalışılmıştır. Öğretmen okulları taşraya yayılmış yeni usulde eğitim öğretim yapacak öğretmen yetiştirilmeye çalışılmış, eski usulde eğitim veren öğretmenlere de kurslar yoluyla yeni usul öğretilmiştir. Yine bu dönemde eğitim için yeni vergiler getirilmiştir. Getirilen yeni vergiler imparatorluğun merkezi dışında kalan yerlerde toplanamamış, toplanabildiği yerlerde de toplanan vergiler yerinde kullanılmıyor diye tepkilere yol açmıştır. Gerçekten de toplanan vergiler çoğu zaman yerinde kullanılmamıştır.

1908'de Abdülhamid'in yönetimden uzaklaştırılarak II. Meşrutiyet ilan edilmesi eğitim öğretim alanındaki batılılaşma çabalarını yavaşlatmamış aksine artırmış, 1913'te Tedrisat'ı İptidaiye Kanunu Muvakkatı (İlköğretim Geçici Kanunu) çıkarılmış ilköğretim ikişer yıldan oluşan üç devreye ayrılmış ve altı yıla çıkarılmıştır. Bu dönemde ilköğretim yine zorunlu kabul edilmiş buna ek olarak devlet okullarında parasız (meccani) hale getirilmiştir. Dönemin bir diğer önemli yeniliği de anaokullarının açılmasıdır. Bu dönemde eğitim konusunda tartışmalar da yoğun olarak yaşanmış, dönemin önemli her bir fikir adamının eğitim ile alakalı bir neşriyatı olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde hem fikri hem de fiili olarak yapılan çalışmalar ve serdedilen fikirler Cumhuriyet Döneminin hazırlayıcısı olmuş, 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla İbtidailer ve Sıbyan Mektepleri kapatılmış, ve yerlerine "İlköğretim okulları" açılmıştır.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Y. (2019). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 M.S. 2019*. Ankara: Pegem Akademi.
- ALTINOVA, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüüşdiye Mektepleri*. Ankara.
- BUDAK, L., & BUDAK, Ç. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları (1870-1936). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181(181), 51-68.
- ÇELİK, A. (2007). Hatıralarla Sıbyan Mektepleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*(27), 126-135.
- DEMİREL, F. (2012). Osmanlı Eğitim Sisteminin Moderleşmesi Sürecinde Hiyerarşi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 508-529.
- DEMİREL, F. (2013). Osmanlı Modern Eğitim Kurumlarında İşlenen Suçlar. *History Studies*, 5(1), 101-112.
- DEMİRTAŞ, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri Ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 173-183.
- GÖKMEN, E. (2006). Aydın Vilayetinde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere dönüştürülmesi. *OTAM*, 0(20), 149-173.
- KAYHAN, E., ASLAN BAĞCI, Ö., & ERİŞEN, Y. (2019). Sıbyan Mektepleri İle Okul Öncesi Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi. *Elementary Education Online*, 18, 990-1013.
- KODAMAN, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MEMİOĞLU, A. (2003). İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(21), 241-251.
- SAKAOĞLU, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SOMEL, S. A. (2015). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜRK, İ. C., & ÇAĞIR, M. (2017). 1869 Maarif-i Umumiye ve Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 62-75.
- TÜRKMENOĞLU, Mehmet Ali (2019) "Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlılık", *Tarih ve Gelecek*, Cilt: 5, Sayı: 2 ss. 408-427.
- ÜREKLİ, F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumlar. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(3), 383-406.
- YILMAZ, Ş. (2009). Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler. Konya.

